

ЕЗИКОВИЯТ КОНТЕКСТ НА ЛИТЕРАТУРОВЕДСКАТА ПОЛЕМИКА ОКОЛО ПЪРЛИЧЕВИЯ ПРЕВОД НА „ИЛИАДА“

Николема Пътова
Институт за литература, БАН

THE DISCUSSION AROUND PARLICHEVS TRANSLATION OF THE „ILIAD“ IN A LINGUISTIC CONTEXT

Nikoleta Patova
Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

The reasoning in the present text is centred on the article by Nesho Bonchev, a critic from the Bulgarian National Revival, against the Editor of Chitalishte Magazine. The article was published in „Periodicheskо spisanie“ (Periodical Magazine) and remained in the literaterary-historical memory for its sharp critique of Parlichev’s translation of *The Iliad*. Bonchev’s critique, together with the disputes it provoked about Parlichev, despite their literary character, commented on Parlichev’s language almost without exception. To scholars Parlichev’s language is interesting in two aspects – as a literary work and from a linguistic angle.

Key words: Literary-linguistic norm, Grigor Parlichev’s language searches, first translation of *The Iliad*, translation rules, debates in Bulgarian periodicals

Григор Пърличев е един от най-шумно и разнопосочно коментирани възрожденски автори. Диспутите около неговото литературно присъствие започват още в гръцката преса през Атинския период от живота на поета от Охрид. Повод за тях са писаните на гръцки език поеми „Сердарят“ и „Скендербей“, с които той участва в поетически конкурс.¹ Споровете около името му продължават в българския възрожденски печат, като основна тема за българските книжовници става преводът на Омировата „Илиада“.² Разсъжденията и анализите върху

¹ Вж. Топалов 1982: 49 – 69, 87 – 128.

² Основна трибуна на този спор през Възраждането стават започналите да излизат едновременно през 1870 г. списания „Периодическо списание“ и „Читали-

този първи превод на български на класическото древногръцко произведение продължават и в следващите десетилетия.³ Създаденият около Пърличев литературнокритически сюжет е провокация и за съвременните изследователи.⁴ Най-общо статиите и монографиите за охридския поет могат да се определят като биографични, литературоведски и езиковедски. Тук се проследяват и коментират основните литературоведски изследвания върху превода на Пърличев. Те са познати и тълкувани в литературната ни история. Припомнянето им в настоящия текст се дължи на внимателното им и последователно изчитане, което доведе до констатацията, че независимо от литературнокритическия подход на автори от различни периоди на българската литературна история в публикациите им почти без изключение се поставя въпросът за езика на Пърличевия превод. Налага се изводът, че езиковедският контекст неизменно съпътства аналитичната мисъл за мястото на книжовника в българското културно пространство.

Статията на Нешо Бончев „Читалище, повременно списание“, поместена в критическия отдел на „Периодическо списание“, е текстът, който огласява несправянето на Григор Пърличев като преводач на Омировата „Илиада“. Възникналият около статията на Бончев и продължилият и в следващите десетилетия спор за качествата на Пърличевия превод оставя впечатлението за негов преводачески и личен „провал“. Усилието на несъмнения познавач на нюансите и на древния, и на съвременния гръцки език да преведе „Илиада“, в статията „Читалище, повременно списание“ е обявено за „слаб труд“ и „безкнижен превод“. Пишейки за Пърличев, българската литературна история почти без изключение цитира думите на Бончев по повод на недовършения превод: „Г. Пърличев не е преводил Омира, а го е острижен предложил на българете и допълнил, и украсил по свой вкус...“ (Бончев 1981: 201).

ще“. А главни участници в него са Н. Бончев, М. Балабанов, Л. Йовчев, П. Р. Славейков и др. В букурещките вестници на Л. Каравелов и Хр. Ботев също се дават оценки на превода на Пърличев.

³ Преводът на „Илиада“ се коментира в предговорите и бележките към различни издания на съчинения на Гр. Пърличев – от П. Орешков (1929), В. Пундев (1930), Г. Константинов (1939), П. Динеков (1980); в публикации за автора в различни периодични издания – от А. Т.-Балан (1894), К. Величков (1894), Е. Спространов (1894), Д. Матов (1895), Г. Баласчев (1897), Б. Йоцов (1939), Н. Филипов (1939), Цв. Минков (1939) и др.

⁴ А. Милев (1969), К. Топалов (1982), Д. Иванова (1983, 1995), К. Михайлов (2011) и др. Пълните библиографски данни на посочените книги и статии са дадени в края на текста в списъка с литература.

За увенчания като най-добър поет на престижния поетически конкурс в Атина Пърличев подобна критика е била неочаквана, обиждаща, а до известна степен – и несправедлива.

Най-висок творчески момент в неговата биография е Атинският му период, когато през 1860 година е отличен като победител в конкурса за поетически творби с поемата „Сердарят“. През следващата година пише и предлага за участие втора поема – „Скендербей“. През 1862 г. се завръща в Охрид и следи от дистанция решенията на конкурсната комисия, която тогава не определя победител. В родния град успоредно с политическата активност и учителската си работа той продължава да пише – стихотворения, превода на „Скендербей“, започва и превода на „Илиада“.

Пърличев получава покана да преведе Омировата поема на български език от редактора на новосъздаденото в Цариград списание „Читалище“ – Марко Балабанов. Самият Балабанов учи в богословското училище на о. Халки, после завършва медицина в Атина. Макар да не е филолог, той има солидно гръцко образование и може да оцени младия охридчанин като отличен елинист. Зачетеният с тази покана автор отвърща с писмо до редакцията, в което заявява радостта си от предстоящото представяне на древногръцката поема на български език, необходимостта това да се случи и излага принципите, които биха го ръководили в предстоящата преводаческа работа:

Да се преведе Хомер е едно от най-знаменитите дела, което би доказало, че народът ни напредва... Такава книга ще се въведе във всички къщи и колиби. Но знаете, че Хомер е дългословец и много пъти дреме. Ще се потрудя по възможност да отбегна недостатъците му. Ще бъда строг към всичко, що е излишно. [...] Не ще напиша нито един стих излишен или студен, тъй щото действието да върви с исполински крачки и любопитността да се възблагодари и постепенно да се изострява, и книгата да стане малка и ефтина, да се въведе всекъде, с една реч да привлече към четене. Би било безумно да предада точно, буквално. Тогава целта ми не е никак сполучена. И тъй преводът ще бъде свободен. Сравнете превода ми с руския или с първобитното (оригинала) и съм уверен, че ще изповедате как целта ми е сполучена. Ах! Да знаех по-добре старобългарски! (Пърличев 1980: 447)

Преводът на „Илиада“ започва да се публикува в кн. 11 на списанието (1871 г.). Той обаче не е придружен от Пърличевото писмо и изложената в него авторска гледна точка за това как трябва да се направи този първи превод, за да бъде възприет от повече български читатели. Вместо това е съпроводен от възторзите на редакцията за ка-

чествата му. Преводът е определен като „хубав и гладък“ и оценен като „епоха в народната ни книжевност“. Отзивът, написан в превъзходна степен, е още една провокация за реакцията на онази част от българските книжовници, които по принцип не споделят идеята Омир да бъде коригиран, адаптиран или „острижен“, както се изразява Н. Бончев. Така появата на Пърличевия превод, и най-вече похвалата към автора като преводач на „Илиада“, в добавка към неясната и хаотична културна политика на списание „Читалище“ предизвикват сарказма на Нешо Бончев. Според К. Топалов той „се разпределя почти поравно между редактора и преводача“ (Топалов 1982: 170). Критическият гняв обаче е насочен основно към редактора Балабанов, който е главният обект за нападите на критика. В статията „Читалище, повременно списание“ Григор Пърличев като преводач на „Илиада“ е един от примерите, с които Бончев прави опит да докаже поредицата от неправилни редакторски решения при избора и оценката на част от публикуваните материали. Точно тази част остава популярна в българската литературноисторическа памет. Тя е най-коментираната, цитираната и провокира последващи съгласия и оспорвания на критическото мнение на Бончев за този първи превод на „Илиада“ на български език. Фактическият обект на статията – Марко Балабанов, остава периферен спрямо един от служещите за илюстрация примери на основната критическа теза – превода на Омировата поема.

Нападките срещу М. Балабанов са израз на напрежението между българската журналистика във Влашко и техните български колеги в Цариград. Но те представят и личната позиция на Бончев, който нееднократно и по различни въпроси в публикациите си проявява нетърпимост към посредствеността в което и да е културно начинание. Според автора на статията да се пише без добре обмислена концепция, да се създава тематичен хаос в периодично издание, е вредно и за сътрудниците, и за читателите му. Редакторът има морална отговорност пред обществото, защото пресата е сила, която би нанесла вреди, ако не се управлява така, че да донася ползи. Редакторската работа е публична. Тя подлежи на обсъждане и оценяване, защото влияе, формира политически, естетически и други видове идеологически нагласи. В най-голяма степен редакторът създава облика на всяко издание. Бончев логично насочва критиката си за цариградското списание към неговия редактор.

[...] журнал „Читалище“, който се издава с иждивение на българското в Цариград читалище, няма ясна и определена цел и не знае ни що пише, ни за кого пише. [...] Четеш, четеш, главата ти се замае; затваряш книгата и

искаш да определиш за какво си чел, пък то ти стои пред очите дим и пара (Бончев 1981: 192).

По-общите разсъждения на критика за силата на журналистическото слово преминават в конкретен анализ на избрани теми, материали и автори на „Читалище“. От страниците на списанието прелива тематичен и идеен хаос. Главен виновник за това е редакторът Балабанов, който би трябвало да го организира, а не просто да струпува в него материали със съмнително качество и смисъл. Тези наглед общи мисли водят към конкретната им провокация, дошла за автора от съдържанието на цариградското „Читалище“. Излезлите вече 11 броя от изданието са солидна база за коментара и оценките на критика.

Нешо Бончев негодува срещу еkleктичния подход на редактора, който е и автор на статиите от рубриката „Напредък“. Отправя упреците си към Балабанов без следа от деликатност. Упреква го в „чинопочитание“ и „раболепие“: „Такива нищожни чувства са причина, дето е препълнен журналът му с безкнижни и безполезни преводи...“. Привежда поредица от примери за липса на преводаческа прецизност. Повечето от посочените цитати, особено извадени от контекста на съответните публикувани материали, звучат действително без смисъл: „В тях не виждам ни мнение, ни знание, ни цел. Като че всичките са се сговорили да пишат много, за всичко, но в това многописание нищо да не казват“. Отново насочва упрека си от сътрудниците към редактора. Следвайки типично фейлетонния стил на сарказма си, диалогизира с Балабанов: „Добро, пущайте ги, нека пишат, все е по-харно да пишат, нежели да пеят и да одумват, ами ние що сме криви да четем всичкото тяхно писание? Пожалейте ни!“.

Критиката на Бончев към представените от П. Горбанов, Д. Енчев, Т. Шишков, Е. Караминкова и други сътрудници съчинения не е по-мека, отколкото към превода на „Илиада“. Но нито имената им се свързват със значими литературни биографии от ранга на Пърличевата, нито произведенията, които избират да преведат, са фундаментални за световната класика и преводаческите им опити, дори и придружени с критическото възмущение на Бончев, не ги изваждат от относителната анонимност на многобройните възрожденски книжовници. Категоричната крайност на оценката за техния труд не шокира никого. Ситуацията с Пърличев е различна. Името му все още не е така разпознаваемо сред повечето българи, но за тези, които познават литературните му изяви, той е „увенчаният“ поет на престижния Атински конкурс. А в конкретния случай името на поета от Охрид стои ре-

дом с това на Омир. Не е учудващо подобна комбинация – Пърличев/Омир, да задържа вниманието. Така поредица от съпътстващи факти, а не нарочното намерение на Бончев разпалват дискусиата около първия превод на „Илиада“ на български език. Изказват се мнения за литературните качества на Пърличевия вариант; за преводаческите норми и етика; за езиковите лутания и решения на преводача. Статията на Н. Бончев задава множество полета на критически диспути, които и възрожденската, и по-късната критическа мисъл намират за провокиращи и се впускат да ги изследват или поне – коментират.

Най-интересна – и защото е най-ефектна, и защото е реакция на най-силно засегналия се – е реакцията на преводача на „Илиада“. С „белега“ от преценката на Н. Бончев Пърличев живее до своя край.

Какви точно са упреците на критика към поета? Дори от незадълбочен прочит на статията „Читалище, повременно списание“ е видно, че обемът на критиката към Балабанов надвишава тази към Пърличев. Но преводачът на Омировата поема остава в съзнанието като централен публицистичен персонаж на Бончев поради няколко причини. Едната е споменатата вече негова разпознаваемост сред останалите назовани в текста неуспешни преводачи. Другата е графичното отделяне на примера „Пърличев, преводачът на „Илиада“ в самостоятелно обособена II част на статията. Написаното за него изпълнява функциите на разширена поанта на целия останал текст. По този начин Бончев поставя нов акцент на бележките си към редактора на „Читалище“, като насочва вниманието към работата на Пърличев. И в тази част упреците са към Балабанов заради пресилените похвали на редактора към преводача; заради гръмкото оповестяване, че преводът е „епоха в народната ни книжевност“. Патосът на Бончев е в това, че големите слова трябва да се пазят за големи дела. Ако се изхабят за всеки книжовен опит, какви думи остават за оценка на класическите произведения? Не бива превъзходната степен да се употреби за преводача Пърличев, при положение че съществуват автори като Данте и Шилер например!

Критиката към Пърличев започва преобладаващо като опониране на редакторско-журналистическия маниер на Марко Балабанов. Едва след уплътненото с примери и аргументи начало се трансформира в спор със самия преводач. След като изяснява за читателите стихотворната метрика на Омировата поема, Бончев сравнява нейното несъответствие с предложения от Пърличев превод. 225-те Омирови стиха са преведени като 143 от българския поет. Същевременно кри-

тическите думи отбелязват и трудността, и отговорността, пред които е изправен всеки книжовник, докоснал се до древногръцкия поет.

Но г. Балабанов и читателят ще да каже: не е ли все едно в 225 стиха ли описвам нещо, или в 143 стиха? Не е и тука казано това, щото и у Омира? То е казано, ама не е то Омир, елински поет, ами е Пърличев, български поет. Тогава не казвайте, че преводите Омира и преводът ви прави епоха, а кажете по-смирено: подражание Омиру на г. Пърличева. Тогава друго (Бончев 1981: 201).

В тези изречения тонът на Бончев дори е по-спокоен от обичайното му говорене. Те съдържат повече апел, отколкото обичайния сарказъм на неговото критическо слово.

Тежестта на оценката на Нешо Бончев в статията се дължи в голяма степен на собственото му предложение за това как би трябвало да звучи коректното следване на стиховете и съдържанието на Омировата поема. Отбелязва множеството езикови несъвършенства на превода, метрически разминавания с оригиналния стих, граматически и пунктуационни грешки, които преценява така от собствения си езиков опит. Българският книжовен език през 70-те години на XIX в. все още не е кодифициран и разбиранята за „правилно“ и „грешно“ в неговата употреба са субективни. Макар и твърде рязък в оценките си, Бончев не е голословен. Той дава собствен превод на онази част от оригинала, публикувана вече като превод на Пърличев. Двете преводачески предложения са поместени успоредно в статията и така авторът предоставя възможност на читателя сам да види посочените недостатъци. Смелостта му да покаже публично резултата от собствения си труд над превода на „Илиада“ заслужава уважение. Но този подход не предполага обективния читателски поглед над текстовете. Съпътстващите коментари разясняват слабостите на единия превод и предпоставят тяхното неналичие в другия. Разположени един срещу друг, те нагледно демонстрират големите пропуски от текста на Омир, които Пърличев преценява като твърде натежавачи, за да задържат вниманието и интереса на масовия читател – адресат на неговия превод. Едновременно с пропуснатото Бончев подчертава в Пърличевия превод и друг тип волност на поета. Поредица от несъществуващи при Омир стихове са добавени по преценка на преводача. Тази недопустима според Бончев свобода в интерпретацията на Омир го възмущава и не се стърпява да бъде отново ироничен: „Така е поочистил авторът и попълнил със своите фантазии едно от най-великите дела поетични“.

Преподавателят по гръцки език в Класическата гимназия в Москва се справя със задачата, която е поел Пърличев, със самочувствието, че може да предложи коректен по смисъл спрямо оригинала български вариант. Вероятно усеща, че не му достига поетически талант и само илюстрира съдържанието на Омировите стихове. Не се захваща с поетически превод. Добре съзнава, че постигането на хекзаметъра не е достатъчно, за да звучи омировски древногръцката поема. Положеният труд, за да предложи в статията си нагледен пример за това, което казва Омир, е респектиращ. В критиката си към Пърличев Бончев заявява принципи на превода, към които се придържа и впоследствие – изборът на произведение за превод трябва да се прави сред високите образци на световната литература; читателят не бива да се подценява, като му се предлагат посредствени произведения; а авторът на оригинала трябва да бъде уважен, като не се преправя творбата му в съдържанието и в избора на художествени средства при нейния превод. Друг принцип, към който се отнася строго и като критик, и като книжовник, е вниманието към езика. Бончев е силно критичен към езика на Пърличевия превод. Няколко години по-късно, след като завършва своя превод на „Тарас Булба“, преценява, че и той самият не е постигнал езиковата прецизност, към която призовава и към която се стреми. По този повод обяснява причините за невъзможността според него да се постигне езиково съвършенство на български: „Днеска всичко, що се пише на български, е дебело, неодялано, защото още не се е обработил и устоял езикът ни, не е приел образа си“ (Бончев 1983: 125). Пропуска обаче това обяснение, когато анализира несполуките в езика на преводача Пърличев. Бончев допуска некоректност в коментара на Пърличевия и в сравняването със собствения си превод и с факта, че не отбелязва многобройните разяснителни бележки, които съпътстват труда на охридския поет. Те са допълнително свидетелство – от една страна – за ерудицията, от друга – за старанието на първия преводач на български език на Омировата поема при работата му по превода. Доказват и още нещо – че за преводача постигането на този текст до по-широк кръг от читатели е било мисия. Пърличев полага искрени усилия да изпълни заявените първоначално преводачески намерения.

Въпреки привидния опит да бъде предоставена възможност за обективна читателска оценка на двата превода, тя е предварително подсказана от критическия коментар на Бончев. Още повече че читателят няма филологическата компетентност да оспори аргументите на критика. Част от книжовниците, особено представителите на кръга

около „Периодическо списание“ и БКД, застават зад оценката на Бончев. В следващите години тя става неизменна част от представянето на Пърличев.⁵

Веднага след отпечатването ѝ статията на Бончев за сп. „Читалище“ предизвиква различни реакции. Част от тях са на засегнатите от критиката му автори (Т. Шишков публикува брошура от 16 страници, Д. Енчев изпраща писмо до редакцията на „Периодическо списание“). Преобладават онези, които се отнасят за превода на „Илиада“. Някои книжовници горещо подкрепят оценката на критика, други категорично не я споделят. Непримиримотта и критиките на Нешо Бончев към превода на Пърличев се повтарят във фейлетон на Каравелов и в сатирата на Ботев „Защо не съм“. За разлика от Бончевата критика обаче в тях липсва анализът, а стои само отрицателно-ироничната оценка. Появата на Бончев в българския литературен и културен живот и заявяването на неговите литературни изисквания са сърдечно приветствани от В. Друмев, В. Д. Стоянов, М. Дринов. Хр. Ботев също подкрепя непримиримотта му към литературната посредственост. Успоредно с тези мнения се изказват и категорични несъгласия с правото на критика да се намесва така грубо, да отрича така крайно създаването от българските книжовници. Д. Войников, Р. Блъсков, С. С. Бобчев го обвиняват във високомерие, в непознаване на българската действителност и литература. По израза на Б. Йоцов публикуването на статията „Читалище, повременно списание“ внася

⁵ Двата превода продължават да се съпоставят. П. Динеков определя превода на Бончев като „значително постижение на българската преводна литература“ от периода на Възраждането. Отчита като логични Пърличевите преводачески аргументи, но не приема резултата от прилагането им. Споделя мнението на Н. Бончев, че съкращенията и измененията от всякакъв вид изопачават съдържанието и художествения облик на оригинала. Въпреки недостатъците на Бончевия превод критическата оценка на Динеков е, че той „стои неизмерно по-високо“ в сравнение с превода на Пърличев (Динеков 1962: 34). А. Милев също подчертава културно-историческата стойност на Пърличевия превод, но по-скоро набляга на неговата ценност като първи опит да се преведе Омир на български и в този смисъл изказва съжаление за изчезналия текст. Според Милев също преводът на Бончев предава по-вярно оригинала и звучи по-добре от Пърличевия. Доскорошният студент в Московския университет владее добре руски език. Познанията му по старогръцки са задълбочени. Така с помощта на Гнедичевия руски превод на „Илиада“ той използва отличен помощен модел за превода на български език. Резултатът е, че вариантът на Бончев е по-добър, звучи гладко, но изобилства с русизми. А. Милев сочи и честата употреба на дателен падеж и други стари форми на езика. Независимо от прекаленото им присъствие преводът на Бончев дълго време се счита за хубав и се ползва в училищата (Милев 1969: 31).

„смут“ сред българските книжовници в Браила, Букурещ и Цариград, защото, „без да изяснява по-основно естетическото начало“, Бончев ясно и твърдо заявява като изискване към българската художествена мисъл естетическия критерий. Прави го с безкомпромисно силни думи и с отрицателна критика, които според Йоцов в онзи момент са имали „разрушителен ефект“:

Ето, Григор Пърличев, не само че изгаря своя превод на „Илиада“, но и заявява, че е убит като поет – и то от Неша Бончев. Где е тук моралната отговорност? Ако сгрешеш при оценката на писател или произведение, могат наистина да не произлезат съдбовни последствия. Но при рязко и безгранично отрицание можеш да предизвикаш нравствена покруса (Йоцов 1939: 77).

Цв. Минков тълкува създадите се напрежения между българските книжовници също с разминаващите се естетически критерии и новите изисквания към българската литература, заявени от представителите на „Българско книжовно дружество“.

Съзнанието за приобщаване на българина към европейската култура, за творческа проява в областта на своя национална култура, се отделя рязко от грижите за просвета в края на 60-те и началото на 70-те години. ...Суровият критицизъм на браилската група интелектуалци, особено в лицето на Н. Бончева, се различава коренно от възторжено-хвалебния и идилично-примирителен характер на просветителите, за които и най-дребните прояви на просвещение са от значение (Минков 1939: 93).

Изключителни са случаите, в които творците приживе се обявяват за класици в своите художествени области. За да получат трайна оценка, е необходимо време. То може да ги обрече и на забравя. Случаят с Пърличев е интересен и остава динамичен и в следващите десетилетия. Статията на Н. Бончев задава дискуссионната ситуация около книжовника от Охрид и всеки текст за него я припомня и обсъжда отново и отново. Българската литературна мисъл трудно взема решение и още по-трудно постига единомислие за художествената или книжовната ценност, за езиковата оригиналност/ексцентричност/тромавост на Пърличевото творчество на български език. Причините са както културно-исторически, така и политически. В оценяването му като преводач и като автор незаобиколима тема остават коментарите върху езика, на който пише. Още Н. Бончев задава тази посока на езиковедски анализ. В статията му за „Читалище“ езикът на превода се коментира освен като художествена система и в езиковедски аспект. Той

упреква Пърличев в прекомерна употреба на черковнославянизми и русизми, макар и сам обилно да използва такава лексика в своя превод (Милев 1969: 31). В монографията си върху езика на Григор Пърличев Д. Иванова посочва, че някои от определените от Бончев за черковнославянски и руски думи съвпадат с форми от югозападните български говори (Иванова 1995а: 9).

Как продължава дискусиата около Пърличев след Освобождението? Александър Теодоров-Балан, който плътно подкрепя казаното в статията на Бончев срещу Пърличевия превод, споделя задоволство, че редакцията на „Читалище“ е спряла навреме продължението на въпросния труд върху „Илиада“ (Теодоров-Балан 1894: 171). Тук Балан не е прав, защото списанието не спира похвалите към своя автор преводач дори и след публикуването на Бончевата критика. И те не излизат само изпод перото на Балабанов. П. Р. Славейков, един от следващите редактори на „Читалище“, както и един от поетите, правили опити да превеждат Омировото произведение, е впечатлен от този първи превод и го нарича „драгоценен книжовен и поетически труд“. Една рецензия от редактора, който ръководи списанието след Балабанов – Лазар Йовчев, също със силни думи хвали програмата и включването в нея на Омировото произведение:

[...] високо цени достопохвалния и благороден труд на съотечественника ни г. Пърличева. [...] Само преводът на такъв едно съчинение стига на г. Пърличева за да го обезсмърти в Историята на Българската литература и да му состави в нея достопочтено място. Един добър превод, и ний виждаме с удоволствие че неговът ся чувствително улучшава, ще бъде много полезен на народа ни и особено на младите българчета. [...] Затова както преждебившият редактор на Читалището г. Балабанов, похвали този труд, тъй и ний го припоръчваме на публиката и желаем щото г. Пърличев да би можил да изведе на добър край похвалното си и патриотическо предприятие (Йовчев 1981: 183).

Това е оценката след втората публикувана част от Пърличевия превод на „Илиада“.

Преводът не е продължен по волята на самия автор. Всеизвестен е фактът, който в началото Пърличев премълчава, но когато пише „Автобиографията“, споделя публично жеста с изгарянето на ръкописа, израз на гняв, разочарование, обида.

В по-късни години, но все още докато Пърличев е жив, К. Величков коментира и превода му, и сполетялата го критика в негова защита:

Преводът има недостатъци, но редом с тях, той съдържа и качества и достоинства, и то такива, които правят от него един талантлив опит да се предаде на български великата гръцка епопея. Ако критикът не е видял добрите страни в него, вината за това е в изходната точка, от която е тръгнал и която му е попречила да приспособи към своя труд един по-широк и по-безпристрастен метод. [...] Главната работа, в която е бил положил всичките си сили и всичките си надежди, от която е бил направил същински подвиг на живота си, е била превода на „Илиада“ (Величков 1914: 106)⁶.

По-нататък Величков говори за критиката, която е лишила поета дори от нравствена награда за труда му: „Всички повярваха, че присъдата не търпи апел. Никой не възрази“. В негова защита припомня концепцията на автора да не превежда Омир текстуално, да го преведе със съкращения, обмислени предварително. Привежда също като Бончев примери от превода и коментира пропуските като „обмислено направени по един общ и отрано определен план, съставен от вещарька, благодарение на който преводът е запазил характер на едно стройно и хармонично цяло. ...той е обладал ценни качества за да предприеме и извърши един текстуален и пълен превод на гръцката епопея, и най-ценното от тия качества е това, че той е поет. Това качество именно е недостигало на г. Филипа Велиев, от когото имаме до сега единствен пълен превод на „Илиада“ и „Одисея“. Оценява като загуба за младата ни литература факта, че след емоционалната реакция на Пърличев ръкописът на превода е унищожен.

Скоро след критиката на Бончев Пърличев се връща отново в задочен спор и коментар на получените упреци и разяснява преводаческата си позиция в статия, осъществена под формата на въображаем диалог между критика и преводача. Текстът на „Критик и преводач“ остава непубликуван от автора. Той излиза едва през 1928 г. в „Македонски преглед“, изваден от архивите от сина му Кирил Пърличев. Писан е около 1872 – 1873 година. Само можем да предполагаме как би се развил „случаят Пърличев“, ако самият автор беше се включил в спора своевременно. Вместо това той мълчаливо отстоява преводаческа програма, която набелязва за Омировата поема. Григор Пърличев замисля „Критик и преводач“ като предговор към втория превод на „Илиада“, над който работи след изгарянето на първия. Този стилизиран диалог е пунктуален отговор на получените от страниците на „Периодическо списание“ бележки към него. Тонът му е овладян, ли-

⁶ Първото издание на този текст е като статия, озаглавена „Преводът на „Илиада“ от Григор С. Пърличев“ и публикувана в „Календарче за Св. Кирил и Методий“ в Солун, 1894.

шен от сарказъм и грубости. Опитва да изясни преводачески принципи, в които е убеден. Звучи спокойно, но категорично. Дава отговор на нападките срещу него, но не го огласява!

Начало на „Критик и преводчик“ са резюмираните бележки на Бончев към първия превод на Омировата поема. Чрез опонирането им Пърличев защитава втория си опит за превод на „Илиада“ и не отстъпва от споделените още при поканата от Балабанов принципи на превода, който предприема.

На популярния и обобщаващ укор, че преводът представя не Омир, елинския поет, а българския поет Пърличев, „преводчикът“ кратко отговаря: „Истина е, че не писах за елини“.

Другият основен упрек е, че преводът не предава вярно оригинала. Тогава „преводчикът“ пита: „[...] определи ми, что разумеваш с дума верност: верност по буква, или верност по духа? – Но... двете. – Двете верности не живеят заедно. Всекой има язык свой особен гений. Едната верност изключва другата [...]“. Следва пример как звучи буквалният и как – смисловият превод на първия стих.

По-нататък Пърличев споделя и своята езикова концепция за общ славянски книжовен език, която възниква като негово решение заради превода на „Илиада“. Д. Иванова подчертава старанието на охридчанина да поддържа езика си близък до книжовния български от този период. Идеята за общия славянски език се отнася до превода на Омир и не противоречи на усилията на автора да усвои и на практиката му да употребява езика, който се определя като книжовен български (Иванова 1995а: 19). Езиковите търсения на охридския възрожденец по конкретния повод според К. Михайлов изхождат от полиглизма на книжовника. В идиолекта му „съществуват равностойно и равноценностно елементи, принадлежащи към различни езикови кодове“ (Михайлов 2011: 21). За Пърличев е абсолютно допустимо и възможно съчетаването им. Неговият „елино-гречески“ филологизъм остава неразбран от руските възпитаници Бончев, Каравелов, Ботев. Неразбирането на езиковата стратегия на Пърличев за превода на Омир идва от разминаването на различните културни кодове, към което насочва вниманието К. Михайлов. Вероятно е Пърличев да е предвиждал невъзможността неговата теза да срещне разбирането на другата страна в спора и това да е причина да се е отказал да го води публично. Все пак в „Критик и преводчик“ се е изказал, пресрещайки аргументите на критиците си със свои.

Идеята за общия славянски език звучи твърде романтично, но в диалога между критика и преводчика тя е изказана без патос, със спо-

койна убеденост от ползата ѝ. Въпросът е: „Но моля, под влияние на коя идея преведохте в такъв език? – Ето я: Една е славянската граматика, и ще настане време, когато едно общо наречие (употребено от учените) ще свързва всичките славянски племена. Това може да е сън, но е и нужда велика“. (Идеята за общ славянски книжовен език и прилагането ѝ в българската книжовноезикова практика от Гр. Пърличев вж. у Иванова 1983, 1995; вж. също анализите на авторката на концепциите за общославянски книжовен език и опитите за реализирането им в славянски контекст Иванова 2001, 2010).

Пърличев има и идея за начина на образуване на това общо славянско наречие. То би трябвало да се състави така, както от четирите елински наречия е образуван гръцкият език и както от десетте италиански – италианският. Определя езика на превода си като „чистий безпримесен старобългарский, езикът на славянските просветители, очищен обаче от развращения солецизми, вмъкнати в него от нуждата да стане преводът им буквално верен“. Защишава употребата на падежи и причастия и смята, че в тях се съдържа красотата и силата на езиците. „Беранже нарича французский език варварский, защото няма падежи. А българский език ги имал и ги има и днес; в Македония поне, където езикът е твърде развратен, в устата на народа слушни са всичките падежи – напр. злomu търну зла копачка... А когато народът говори граматически, длъжни ли са учените да пишат варварски?“ Към края разговора преминава във все по-тясно езиковедски и лингвистични разяснения.

Въпреки толкова неща, които има да каже, Пърличев замълчава и в публичното пространство по време на спора от 1871 г. остават мълчаливото му несъгласие и обидата.

Останали са сведения, че през 1886 – 1887 г., докато Пърличев е учител в Солун, предприема пътуване до София с надежда да издаде втория си превод на „Илиада“. Обръща се към Министерството на просвещението, но получава отказ с мотива, че преводът не е на новобългарски език (Топалов 1982: 219). Езиковедската концепция и логично звучащите езикови аргументи на Пърличев скоро и категорично са оборени от практиката.

Макар и не от най-обемните, корпусът критически текстове за творчеството на Григор Пърличев непрестанно се попълва. Преобладаваща част от изследванията, коментарите и бележките за автора са литературнокритически. По-малка част – целенасочено езиковедски. Почти навсякъде в писаното за него се отделя място за езика на Пърличев. В десетилетията от 60-те до края на 80-те години той старател-

но развива своя речник успоредно с развитието на българския книжовен език. Работата му върху езика е упорита, а отношението му към критиките по този въпрос – болезнено. В „Автобиографията“ си споделя по повод на статията в „Периодическо списание“, че критикът е можел да го засегне най-силно само с лаконичното твърдение, че Пърличев не знае български, и тогава би бил „наистина поразен“. Обективно погледнато, е несправедливо един от най-упоритите в овладяването на налагащата се речева и писмена практика на българския език възрожденски книжовник, който съзнателно преодолява своя диалект, да понесе острите критики на Бончев, Каравелов и Ботев. Първите обвинения за езика на неговия превод идват от руските възпитаници. Разминаването в различните културни кодове, които усвояват Пърличев и неговите критици, довежда до неразбирането на преводаческите му предложения за древногръцката поема.

Интересна е и оценката за езика на Пърличев, която дава езиковедът и етнограф Д. Матов. Родом от Велес, той завършва университета в Харков. След това специализира славянска филология във Виена и Лайпциг. Добре познава македонските говори, а може да вземе и професионално отношение към концепцията на Пърличев за общославянски език. Неговият упрек към Бончев е, че в критиката си към Пърличевия превод той стига до посочване на слабостите, но не продължава нататък, за да предложи решение за преодоляването им. Упреква и сп. „Читалище“, откъдето, вместо да изпращат руския превод на „Илиада“ заедно с руски речници в помощ на преводача, е трябвало да му предложат български книги с „чист език“. Затова виновник за „убийството“ на Пърличевия талант е „Читалище“, а не Бончев. А идеята му за общославянска книжнина е изостанала във времето според Матов. Също както и Балан, се съгласява с Бончев, че Омир не бива да се съкращава. Но подчертава дарбата на Пърличев за поезия и определя особената лексика, с която често си служи като „изразителни провинциализми“ (Матов 1895: 170). Служенето с родния диалектен говор е езикова практика през Възраждането, която през 70-те години все още не е преодоляна. Проблемът с Пърличев и останалите книжовници от югозападните български земи е, че техният диалект в този период от изграждането на книжовния български език вече се възприема като непрестижен.

Мнението на Г. Баласчев, също родом от Охрид, за българския език на Пърличев е, че „него съсипа средата, в която той беше останал да живее тъй дълго време, в един затънт край, лишен от всякакви средства, които би могли да го ползват. Цели 18 год. Пърличев пре-

карал е в Охрид като в заточение“ (Баласчев 1897: 59) без възможност да чете български книги. Принуден е да се задоволява само с руски, от които добавя нови за него думи срещу съответното им значение в гръцкия речник. Престоят му в София и после учителските години в Солунската гимназия разширяват възможностите му за езикова практика. Баласчев със съжаление припомня за ранното оттегляне на Пърличев от „книжовното българско поле“, затова, че

[...] нашата книжнина се лиши от неговите плодове, но и за това, че неговите трудове се прекъснаха и не можиха да съдействуват върху образуването на българския книжовен език, като внесът в него македонски елементи. И действително, запазеше ли се първият превод на Илиада от Пърличев и изпълнеше ли си той даденото обещание, да преведе и други гръцки класици, то, без всяко съмнение, в неговото лице западните говори щяха да си имат свой представител, а в такъв случай и влиянието на западните говори върху съвременния ни книжовен език щеше да бъде многу по чувствително. Туй никой не може да отрича, защото всеки език прилича на организъм, който е способен постоянно да се развива и обогатява. Даровитите пък поети и белетристи са, които оказват най-голямо влияние при образуването и понататъшното развитие на книжовния език. А на Пърличева никой не може да откаже първото качество, поетическата дарба (Баласчев 1897: 61).

Според Е. Спространов изгореният превод на „Илиада“ е причина за „скръб“. Той оценява превода като „хубав, макар и непълен“. Смята, че вторият опит на Пърличев се отдалечава още повече от българския език и звучи повече като църковнославянски или руски (Спространов 1894: 168).

Още едно критическо мнение, с известна дистанция от провелите се в края на века обсъждания за мястото и ценността на Пърличевия превод за българската литература сякаш обобщава натрупаните мнения от близкото минало. През 1930 г. В. Пундев издава „Съчинения“ на Григор Пърличев. В бележките към тома критикът пише:

Трябва да се помирим с действителността и да не се спираме повече върху това, какво би било, ако преводите бяха запазени и публикувани. Тяхната стойност е посочена тук, но може да се отбележи фактът, че и досега на български нямаме превод на „Илиада“, отговарящ на елементарни изисквания [...] (Пърличев 1930: 94).

Детайл, който можем да приведем в пример, потвърждаващ преценката на В. Пундев за неслучилия се и след преводаческите опити на Пърличев достатъчно добър превод на български на „Илиада“, е извадка от „Българска христоматия“ на Ив. Вазов и К. Величков. Из-

борът на авторите в дела „Поема“ предлага цитати от Омировото произведение в преводите на Гр. Пърличев, Ф. Велиев, П. Р. Славейков и Ив. Вазов. Разнопосочен избор, който илюстрира факта, че и последвалите опита на Пърличев преводачи не са постигнали съвършенство в преводите си, така че категорично да засенчат най-ранния вариант.

За жалост, Пърличев не доживява да прочете повечето от признанията за таланта и потенциала си. Съвременниците му, които приветстват неговия превод на „Илиада“ – М. Балабанов, Л. Йовчев, а след тях и К. Величков, са хора със солидно образование и култура. Високата им оценка за труда на Пърличев има своите основания и не бива да бъде подминавана. Но те не успяват да заглушат ехото от шумното и атрактивно заявяване на „провала“ на Пърличев като преводач на Омировата поема. По-късните ласкави критически бележки за него не говорят с гръмките, но без доказателства слова на „Читалище“ и внушават вяра в преценката за потенциалното място на Пърличев в литературата и културата на българския XIX век. Търсят и реалното му значение за българската книжовност.

Постоянното старание на Пърличев да усъвършенства книжовния си български език съвпада с най-активния период на установяване на езиковите правила на националния език. Усилията на поета от Охрид се успоредяват с усилията на почти всички активни книжовници, които в десетилетията между 60-те и 80-те години постепенно успяват да формират компромисното примирие между различните български говорни особености и да възприемат устойчиви правила за българския книжовен език. На унификационните тенденции в изграждането на националния език⁷ се подчиняват и езиковите търсения на Пърличев. В творчеството му се „отразяват характерните идейно-мирогледни, социално-политически и културни развойни тенденции на Българското възраждане, в това число и тенденциите на развитие на книжовноезиковата формация от 60-те до 80-те години на миналия век. Това определя неговото значимо място както в историята на българската култура и литература, така и в историята на новобългарския книжовен език“ (Иванова 1995а: 4). Чрез обстоен анализ на фонетичните, морфологичните, лексикалните, правописните особености на всички известни произведения на Гр. Пърличев на български език Д. Иванова определя заслугите на автора за изграждането на книжовния ни език: „а) при утвърждаването на някои книжовноезикови норми

⁷ Вж. Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, 1977; Хр. Първев. *Възраждането на българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1983.

чрез редовното им поддържане в писмената практика; б) в процеса на обогатяването му с изразни средства; в) при стиловата диференциация на изразните средства; г) чрез авторовите виждания за книжовноезиковото строителство може да се придобие представа за състоянието на теорията за книжовен език през 60-те – 80-те години на XIX век“ (Иванова 1995а: 5).

Полемиката около първия превод на „Илиада“ на български език, предизвикана от темпераментната критика на Н. Бончев, поставя езиковите търсения на поета в литературно-културологичен сюжет. Статията „Читалище, повременно списание“ предизвиква дебат, който отеква и в следващото десетилетие, а и след него. В този дебат като неотменна тема остава езикът на Гр. Пърличев.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1977:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, 1977.
- Баласчев 1897:** Баласчев, Г. *Биографически и книжовни чъртици върху Григор С. Пърличев с приложение на венчаната му поема през 1860 год. на поетическия конкурс в Атина*. София: Печатница на Иван К. Цуцев, 1897.
- Бончев 1981:** Бончев, Н. „Читалище“, повременно списание. // *Българска възрожденска критика*. Под ред. на Г. Марков. София: Наука и изкуство, 1981, 192 – 213.
- Бончев 1983:** Бончев, Н. *Съчинения*. Ред. Ив. Сестримски. София: Български писател, 1983.
- Боршуков 2003:** Боршуков, Г. *История на българската журналистика 1944 – 1877, 1878 – 1885*. София: Парадокс и УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Вазов, Величков 1884:** *Българска Христоматия или сборник от избрани образци по всичките родове съчинения, с приложение на кратки жизнеописания на най-знаменитите писатели*. Съст. Вазов, Ив., и К. Величков. Пловдив, Свищов, Солун: Книжарница на Д. В. Манчов, 1884.
- Величков 1894:** Величков, К. Преводът на „Илиада“ от Григор С. Пърличев. // *Календарче за Св. Кирил и Методий*, Солун, 1894.
- Величков 1914:** Величков, К. *Пълно събрание на съчиненията на Константин Величков*. Т. 8, София: Царска придворна печатница – Ив. Кандела, 1914.

- Динев** 1962: Динев, П. Нешо Бончев. Предговор. // *Нешо Бончев. Литературна критика и публицистика*. Под ред. на П. Динев. София: Български писател, 1962, 5 – 40.
- Иванова** 1983: Иванова, Д. Характерът на лексиката в първия превод на „Илиада“ от Григор Пърличев. // *Език и литература*, 1983, № 1, 61 – 67.
- Иванова** 1995а: Иванова, Д. *Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век*. Пловдив: Макрос 2000, 1995.
- Иванова** 1995б: Иванова, Д. Преводите на Григор Пърличев от гръцки (поемата му „Сердарят“ и Омировата „Илиада“). // *Майстори на българското слово*. Библиотека „Образование“. София – Велико Търново, 1995, 111 – 119.
- Иванова** 2001: Иванова, Д. Концепции и модели за общ славянски книжовен език в културната история на славянските народи в периода на националното им възраждане (XVII – XIX в.). – *VIII Kolokwium Slawistyczne Polsko-Bulgarskie*, t. I (red. naukowa M. Walczak-Mikolajczakowa), Gniezno, 2001, 89 – 107 (разширен вариант: Концепции и модели за общ славянски книжовен език в културната история на славянските народи (XVII – XX в.). // *Недописани страници към историята на българския книжовен език*. Славянски ракурси. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010, 11 – 69).
- Йовчев** 1981: Йовчев, Л. Омир е писател божествен и безсмъртен. // *Българска възрожденска критика*. Под ред. на Г. Марков. София: Наука и изкуство, 1981, 181 – 183.
- Йоцов** 1939: Йоцов, Б. Нешо Бончев. // *Сборник Нешо Бончев, животопис и преценки на дейността му по случай стогодишнината от рождението му*. Под ред. на Н. Горинов и Н. Т. Дончев. София: Печатница С. М. Стайков, 1939, 65 – 83.
- Матов** 1895: Матов, Д. Гр. С. Пърличев. Книжовно биографически чертици. // *Български преглед*, София: 1895, № 4 – 5, 157 – 172.
- Милев** 1969: Милев, А. Българските преводи на „Илиада“. // *Известия на Института за литература*, № 20, София, 1969, 29 – 46.
- Минков** 1939: Минков, Цв. Нешо Бончев и българската култура. // *Сборник Нешо Бончев, животопис и преценки на дейността му по случай стогодишнината от рождението му*. Под ред. на Н. Горинов и Н. Т. Дончев. София: Печатница С. М. Стайков, 1939, 93 – 95.
- Михайлов** 2011: Михайлов, К. Григор Пърличев и кодовете на Българското възраждане. // *Григор Пърличев и братя Миладинови: но-*

ви изследвания и прочити. Съст. и ред. Н. Кайчев, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011, 17 – 41.

Първев 1983: Първев, Хр. *Възраждането на българския книжовен език.* София: Народна просвета, 1983.

Пърличев 1930: Пърличев, Гр. *Съчинения.* Под ред. на В. Пундев. София: Държавна печатница, 1930, 71 – 95.

Пърличев 1980: Пърличев, Гр. *Избрани произведения.* С предговор от П. Динеков. София: Български писател, 1980.

Пърличев 1981: Пърличев, Гр. Бележки. // *Българска възрожденска критика.* Под ред. на Г. Марков. София: Наука и изкуство, 1981, 505 – 506.

Пърличев 1929: *Автобиография на Григор С. Пърличев.* Стъкмил д-р Павел Н. Орешков. София: Държавна печатница, 1929.

Пърличев 1939: Пърличев, Гр. *Избрани съчинения.* С предговор от Г. Константинов. София: Хемус, 1939.

Спространов 1894: Спространов, Е. Нашата литература [...] се лиши от един превод на „Илиада“ хубав, ако и непълен. // *Български преглед*, София: 1894, № 6, 168.

Теодоров-Балан 1894: Теодоров-Балан, А. Бележки за двата превода на „Илиада“. // *Български преглед*, София: 1894, № 6, 171.

Топалов 1982: Топалов, К. *Григор Пърличев. Живот и дело.* София: Български писател, 1982.

Филипов 1939: Филипов, Н. Нешо Бончев и нашата книжнина. // *Сборник Нешо Бончев, животопис и преценки на дейността му по случай стогодишнината от рождението му.* Под ред. на Н. Горинов и Н. Т. Дончев. София: Печатница С. М. Стайков, 1939, 100 – 104.